

İzmir Konutlarında Çakıl Mozaik Örnekleri

Aygül UÇAR*

ÖZET

Osmanlı'nın en önemli liman kentlerinden biri olan İzmir birçok farklı etnik gruba ev sahipliği yapan kozmopolit bir kenttir. İzmir'de XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilen konutlar farklı mimari tasarımları yanında bahçe düzenlemeleriyle de dikkati çekmektedir. Bu konutlardan köşk ve konak niteliğindeki büyük boyutlu olanlarının bazılarında, bahçeler ve girişler siyah-beyaz dere taşları ile yapılan çakıl mozaiklerle süslenmiştir. Bu makalede İzmir konutlarındaki çakıl mozaik örnekleri çizimleri ve fotoğrafları ile ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaktadır.

Anahtar kelimeler: *İzmir konutları, çakıl mozaik, Batılılaşma Dönemi, süsleme.*

Examples of Pebble Mosaic in Izmir Houses

ABSTRACT

Which is one of the most important port cities of the Otoman Izmir is a city that hosts many different ethnic groups. Izmir houses dated to the early XIX. the XX centuries, attract attention by different architectural designs of houses next to the regulations in the garden. In same big saceded housings such as pavilion and mansion, gardens and enterances decorated with black and white river Stones with pebblemosaics. In this article, examples of mosaic in Izmir houses are introduced in detail with drawings and photographs.

Keywords: *Izmirhouses, pebblemosaic, WesternizationPeriod, ornament.*

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan İzmir, özellikle Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ticari kimliği ile ön plana çıkmış bir kenttir. Endüstri devrimiyle birlikte hammadde arayışına başlayan Avrupalıların Osmanlı'yı hammadde kaynağı olarak görmesi, XIX. yüzyıldan itibaren İzmir'in de içinde bulunduğu çeşitli liman kentlerine yerleşmelerine neden olmuştur. Bu yüzyılda ticarete hız kazandırmak için İzmir – Aydın ve İzmir - Kasaba demiryolları hatlarının açılması¹, denizin doldurularak rıhtımın ve Kordon'un inşası², tramvay hattı gibi altyapı çalışmalarına önem verilmesi İzmir'i diğer Osmanlı kentleri arasında önemli bir konuma getirmiştir. Ticaret yapmak amacıyla Avrupa'dan gelen Frenk ya da Levanten olarak adlandırılan topluluklar ile Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlık grupların yaşamak için tercih ettiği İzmir, Osmanlı'nın kaybettiği savaşlar sonucu Kırım, Romanya, Bulgaristan, Teselya, Arnavutluk, Girit gibi topraklardan gelen Müslüman göçmenlerle

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, aygul-ucar@hotmail.com

¹A. Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002; Gülçin Uzuntepe, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba, (1856-1897)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Eylül 2000; Esin Kahya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten*, C.LII, S. 202, 1998, s.209-218.

²Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, s.201-247; Sabri Yetkin, "İzmir Rıhtımı ve Pasaport", *Milliyet Ege*, 20 Mart 2005.

birlikte kozmopolit bir kente dönüşmüştür³. Bu kozmopolit kentte Müslümanların Kadifekale ve eteklerinde⁴, ticari faaliyetlerini kontrol altında tutmak isteyen Avrupalı tüccarların Frenk Mahallesi olan Alsancak'ta yaşadıkları, yazlarını ise Bornova, Buca, Seydiköy (Gaziemir) gibi yerleşmelerde bulunan sayfiye evlerinde geçirdikleri bilinmektedir⁵. Batılı tarzda mimariye sahip bu konutlarda farklı mimari tasarımlar yanında bahçe mimarisi de önem kazanmış, bahçe düzeninde çeşitli çiçekler ve ağaçlar başta olmak üzere havuz, kamariye, heykel gibi çeşitli süsleme elemanları kullanılmış, geyik, tavus gibi hayvanların yüksek bahçe duvarları içerisinde serbestçe dolaşmalarına izin verilmiştir⁶. Batılı tarzda mimariye sahip bu konutlar ile Müslüman burjuvazinin yaşadığı konak niteliğindeki büyük boyutlu konutlarda, siyah-beyaz çakıl taşları ile yapılan bitkisel ve geometrik motifler, yazı ve figürlü süslemelerin kullanıldığı çakıl mozaikler de bahçe süsleme unsurları arasında yerini almıştır.

Çakıl mozaik Rodos işi bezeme, podima, çakıl kakma, karfato, çivileme gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Bu mozaikler sahil ve dere kenarlarından toplanan 5-7 cm. büyüklüğündeki siyah, beyaz, kırmızı, yeşil gibi çeşitli renklerdeki oval formlu doğal çakıl taşlarının dar yüzleri üste bakacak şekilde kurumamış çimento harcı içerisine, belirlenen desene uygun olarak, elle tek tek gömülüp, üzerinin cilalanmasıyla oluşturulmaktadır⁷(Res.1, Çiz.1). Uygulama derinliği, bitmiş zeminden itibaren en az 8 cm. olan çakıl mozaik süslemede 1 m² lik bir alanı kaplamak için toplamda 2500-3500 adet çakıl kullanıldığı bilinmektedir⁸.

Res.1- Çakıl mozaik süslemelerden ayrıntı.

³ İzmir kenti ve tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974; Daniel Goffman "XVII. Yüzyıl Öncesi İzmir", *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s.71-83; Daniel Goffman, (Çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu), *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995; Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, 514-526; Christoph Neumann ve Işık Tamdoğan, "Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar, Fikret Yılmaz'la Söyleşi", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, der. Marie-Carmen Smyrnelis, (Çev. Işık Ergüden), İzmir, 2008, s.61-72; Elena Frangakis-Syrett, (Çev. Ç. Diken), *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.

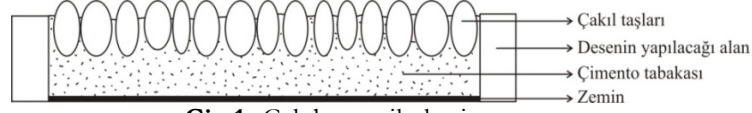
⁴ Rauf Beyru, *19. yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s.49.

⁵ Feyyaz Erpi, *Buca'da Konut Mimarisi, (1838-1934)*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1987; İnci Kuyulu, "Bornova Levanten Köşklere Mimari Açından Bir Bakış", *Bornova Köşklere Gezginler ve Anılar* (Yay. H.Ancan) (içinde), Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir, 2003, s.38.

⁶ Erpi, *a.g.e.*, s. 171-179.

⁷ Çakıl mozaik tekniği hakkında bkz. Mark Howarth, *Complete Pebble Mosaic Handbook*, Frances Lincoln Press, Hong Kong, 2009, s.10; Ali Cengiz Üstüner, *Mozaik Sanatı*, Engin Yay., İstanbul, 2007, s. 61, Erpi, *a.g.e.*, s. 225.

⁸ Gencay Saruışık-Ali Saruışık-Ahmet Şentürk, "Mermer Mozaik Teknikleri Ve Uygulama Şekilleri", *I. Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005)*, *Bildiriler*, C.II., Burdur, 2007, s.876.

Çizim 1- Çakıl mozaik, kesit.

Çakıl mozaik süslemenin ilk örnekleri hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte bazı kaynaklar ilk örneklerin M.Ö. VIII. ve VII. yüzyılda, Anadolu'da Ankara yakınlarındaki antik Gordion kentinde görüldüğünü⁹ ve en güzel örneklerin ise Helenistik dönemde verildiğini¹⁰ yazmaktadır. Bizans aracılığı ile Osmanlı'ya geçen bu teknik XV. yüzyıldan itibaren Topkapı Sarayı'nda bazı zeminlere döşenmiştir¹¹. Roma İmparatorluğu'na ait birçok yapının zeminlerini süsleyen mozaiklerin XIX. yüzyılda yapılan kazılarla ortaya çıkarılarak yapımı tekrar moda olan bu süslemeler¹², Osmanlı'da da bu yüzyıldan itibaren köşk nitelikli büyük konutların bahçe süslemesinde yerini almıştır¹³. Çakıl mozaik süsleme ise İzmir'de Avrupa'yla bağlantısı olan aileler başta olmak üzere elit tabakanın yaşadığı konutlar ile Avrupalı yatırımcılar tarafından yapılan istasyon binası gibi kamu kullanımına yönelik alanlarda kullanılmıştır.

Osmanlı'dan günümüze ulaşabilen ve XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilen İzmir konutları mimari özellikleri ile birçok yayına konu olmuş¹⁴, bu yayınlarda taş, ahşap, alçı, çakıl mozaik gibi süsleme elamanlarına kısaca yer verilmiş ancak, duvar resmi¹⁵ konusu dışında diğer konularla ilgili detaylı bir çalışma yapıldığı görülemez. Özel mülkiyet kullanımında olan bu konutlara mülk sahibi izni olmadan girilememesi araştırmacıların bu konularla ilgili çalışma yapamamasının temel nedeni olmalıdır. İzmir konutlarında mimari bütünün parçası olan bu süsleme malzemelerinin eldeki mevcut örnekler ışığında tanıtılması gerektiği düşüncesiyle, bu çalışmada İzmir kent merkezinde bulunan dokuz konutun on bir farklı zeminini süsleyen çakıl mozaik döşemeleri incelenmiştir¹⁶.

⁹ J. M. Kaplan Fund, "Conservation of Gordion's Pebble Mosaic Pavement", *University of Pennsylvania Architectural Conservation Laboratory*, 2011, s.1-16; Ayşegül Güvenir, *Mozaik Denizi*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s.38; Gabriel H. Pizzorno, "Gordion in History", *Expedition* 51, 2009/2, s.11-22; Dieter Salzman, *Untersuchungen zu den Antiken Kieselmosaiken*, Gebr. Mann, Berlin, 1982s.67; Rodney S. Young, "Early Mosaics at Gordion", *Expedition* 7, 1964/5, 4-13.

¹⁰ Çakıl mozaik süslemeye ait Helenistik dönem örnekleri için bkz.; Katherina M. N. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s.5-17; Üstüner, *a.g.e.*, s.14-47.

¹¹ Daha fazla bilgi ve resim için bkz. Soofia Tahira Elias Ozkan-Bilge Özkan, "From Clay Conesto Tesserae: the Generative Art of Mosaic Making", *10th Generative Art Conference GA2007*, s.3.

¹² Tony Herbert-Kathryn Huggins, *The Decorative Tile*, Phaidon Press, Hong Kong, 2000, s.13.

¹³ Daha fazla bilgi, minyatür ve çizimler için bkz. Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.

¹⁴ İzmir konut mimarisini konu alan yayınlardan bazıları şunlardır: Eti Akyüz, "Tarihsel Süreçte İzmir'de Konut", *Ege Mimarlık*, 1994/3, s. 32-35; Eti Akyüz, "İzmir Evleri", *Atlas (İzmir Özel Sayısı)*, 1996, s.34-42; Şeniz Çıkış, "Modern Konut Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel Ve Kavramsal Ortaklıklar", *METU JFA*, (26:2), 2009, 211-233; Erpi, *a.g.e.*; Kuyulu, *a.g.m.*; ay. yaz., "Karşıyaka Levanten Konutlarından Örnekler", *Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler*, 2006, s.106-115.

¹⁵ İnci Kuyulu, "İzmir'de Resimli Bir Ev", *Kültür ve Sanat*, S.17, 1993, s.53-55; ay.yaz., "İzmir ve Çevresindeki Bir Grup Duvar Resminin İncelenmesi", *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu*, 1998, s.59-78; ay. yaz., "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS (Electronic Journal of Oriental Studies)*, 2000, p.1-21.

¹⁶ Konutlarında çalışma yapmama izin veren mülk sahiplerine teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma kapsamında incelenen büyük parseller içerisinde yer alan konak ve köşk niteliklerine sahip İzmir konutlarının bahçelerinde, konut girişi ile müstemilatlar ulaşımın sağlandığı alanlara beton dökülmesi, büyük kayrak taşlar, karosiman¹⁷ ve çakıl mozaik gibi elemanların döşenmesi sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Bahçenin topraklı kısmı ile konut ve müstemilat girişlerinin önünde bir set gibi uzanan bu döşeme elemanları, bahçe toprağının içeri girmesini engellemekle birlikte, bu alanları düzgün ve süslü bir görünüme kavuşturmaktadır. İzmir konutlarının bahçelerini süsleyen ve genellikle beyaz renkli taşlarla oluşturulmuş zemin üzerine siyah renkli taşlarla yapılan çakıl mozaiklerde bitkisel ve geometrik motifler başta olmak üzere figürlü süslemeye ve az da olsa yazıya yer verilmiştir.

İncelenen İzmir konutları arasında süsleme repertuarının çeşitliği bakımından en dikkat çekici çakıl mozaikler XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde inşa edilen Bornova Charnaud Köşkü bahçesindedir (Res.2)¹⁸. Neredeyse tüm odalarının bahçeye veya konutun verandasına açılması nedeniyle ilginç bir plana sahip köşkün bahçesini süsleyen çakıl mozaikler, sokak girişinden konut ön cephesine kadar olan bölümü kaplamaktadır (Çiz. 2).35-40cm. yüksekliğe sahip duvarlarla bahçenin topraklı kısmından ayrılan alan siyah ve beyaz çakıl taşları ile bezenmiştir. Bitkisel, geometrik, figürlü süsleme ile birlikte mozaiklerin yapımına ilişkin tarihin bulunması açısından da dikkati çeken bu mozaiklerde bezemelerin oturacağı alanlar siyah banlarla çevrelenerek süslemenin sınırları belirlenmiştir. Bahçe girişinden konut girişine ulaşımı sağlayan verandanın merdivenlerine kadar olan eksende iki yatay dikdörtgen, iki kare planlı olmak üzere toplam dört adet pano bulunmaktadır. Bunlardan yatay dikdörtgen planlı olanlarının içi dönüşümlü olarak siyah ve beyaz çakıl taşları doldurulan eşkenar dörtgenlerle dama görünümü verecek şekilde bezenmiştir. Bu iki dikdörtgen pano arasında kalan kare planı ilkpano, merkezine yerleştirilen beyaz çakıl taşları ile oluşturulmuş büyük bir dairenin içine dairenin merkezine yönelmiş olarak tasvir edilmiş yirmi dört adet stilize balık ile doldurulmuştur (Res.3, Çiz.3). Saat yönünde dönüş yapacak formda yerleştirilmiş bu balıklar ince uzun gövdeleri ve büyük kuyrukları ile yunus balığını¹⁹ anımsatmaktadır.

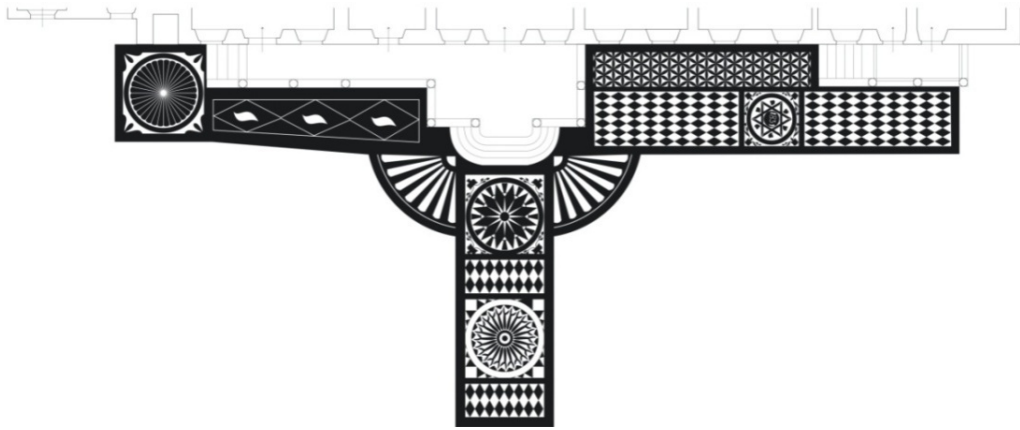
¹⁷Bu konu hakkındaki çalışmalarımı Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlamakta olduğum "Süsleme Tasarımı Açısından İzmir Konutlarında Döşeme Karoları" adlı doktora tezimde sürdürmekteyim.

¹⁸ Fotoğrafların çekiminde yardımlarını esirgemeyen eşim Hasan Uçar'a teşekkür ederim.

¹⁹ Geç Roma-Bizans dönemi zemin mozaiklerinde deniz hayvanlarına, özellikle yunus balığı motifine zengin villaları ile dinsel yapılarda sıkça rastlanıldığı bilinmektedir. Bilgi için bkz., Emine Tok, "Bodrum Bitez Gara Kilise Mozaikleri", III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri / The Proceeding of III. International Symposium of the Mosaic of Turkey (8-10 Haziran/June 2006), Bursa, 2007, s.61.

Res.2- Bornova, Charnaud Köşkü.

Çiz.2- Bornova Charnaud Köşkü, çakıl mozaiklerin konumu.

Res.3, Çiz.3- Bornova Charnaud Köşkü, sokak giriş eksenindeki ilk kare panonun görünüşü ve çizimi.

Sokak girişi eksenini üzerindeki kare planlı ikinci panoda ise bitkisel ve geometrik süslemelerin bir arada kullanıldığı görülmektedir (Res.4, Çiz.4). Merkezindeki büyük dairede on iki kollu yıldızdan geliştirilen geometrik motif bulunan bu panoda, daire ile kare arasında oluşan boş alanlarda ayaklı bir vazo içerisinde çıkan

yapraklı kıvrım dalların tomurcuk formu çiçekle sonlandırıldığı bir düzenleme yer almaktadır.

Res.4, Çiz.4- Bornova Charnaud Köşkü, sokak giriş eksenindeki ikinci kare panonun görünüşü ve çizimi.

Köşkün verandasına çıkışı sağlayan merdivenlerin formuna uygun olarak yuvarlatılarak içi ışınsal düzende çizgilerle doldurulan çeyrek daire şekilli süslemeler, sokak giriş eksenindeki çakıl mozaikler ile köşkün ön cephesinde bulunanlara bağlantıyı sağlamaktadır. Cephenin sol tarafında iki, sağ tarafında dört adet pano bulunmaktadır. Bunlardan sol tarafta bulunan yamuk plana sahip ilk panonun beyaz çakıl taşlarıyla oluşturulan süslemelerine siyah çakıl taşları ile oluşturulan bir fon üzerindeymiş izlenimi verilmiştir. Yamuk planlı bir silme ile çevrelenmiş bu panoda silmenin içinde kalan alana içerisinde birer stilize yaprak motifi bulunan üç adet eşkenar dörtgen yerleştirilmiştir. Cephe, merkezinde ışınsal düzenli otuz iki dilimli bir daire bulunan kare bir pano ile sonlandırılmıştır (Res.5, Çiz.5).

Res.5, Çiz.5- Bornova Charnaud Köşkü, cephe sol tarafında bulunan kare panonun görünüşü ve çizimi.

Cephenin sağ tarafında toplam dört adet pano bulunmaktadır (Res.6). Verandaya çıkışı sağlayan merdivenlerin formuna uygun olarak düzenlenmiş çeyrek daire formu ışınsal düzenlemenin bağlandığı, dama tahtası gibi dizilen baklava motiflerinin oluşturduğu dikdörtgen pano, ortada kare planlı bir panoyla kesintiye uğradıktan sonra tekrar devam etmektedir. Kare planlı bu panonun merkezinde

bulunan büyük bir dairenin içinde “1831”²⁰ tarihi yazılı bir Mühr-ü Süleyman motifi dikkati çekmektedir (Çiz.6).Bu tarih mozaiklerin buraya döşendiği tarih olmalıdır.

Res.6- Bornova Charnaud Köşkü, cephe sağ tarafında bulunan çakıl mozaiklerin genel görünüşü.

Çiz.6- Bornova Charnaud Köşkü,1831 tarihi bulunan çakıl mozaığın çizimi.

İncelenen İzmir konutlarının bahçelerini süsleyen çakıl mozaiklerde bitkisel ve geometrik süslemeleri bir arada bulunduran kompozisyonlar sıkça kullanılmıştır. Geometrik süslemede eşkenar dörtgenlerle oluşturulan baklava motifleri, bitkisel kompozisyonlarda ise antik bir vazo içerisinden çıkarak tüm zemini kaplayan kıvrım dal, yaprak ve çiçek kompozisyonları en çok işlenen konulardandır.

Bornova’da İngiliz Kulübü olarak da bilinen ve XIX. yüzyıl başlarına tarihlenen Kuyulu Ev’in²¹geniş bir meydana ulaşan girişin açıldığı eyvan

²⁰H. Arıcan, 1831 tarihini köşkün inşa edildiği yıl olarak kabul etmektedir. Hasan Arıcan, *Bornova Köşkleri Gezginler ve Anılar*, Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir 2003, s.69.Gerek konutlarda, gerekse anıtsal yapılarda, yapıların inşasına ilişkin tarih genellikle dışarıdan kolayca görülebilecek bir cepheye, özellikle de giriş açıklığı üzerine yazılmaktadır. Charnaud Köşkü’nün dışarıdan kolayca görülebilecek herhangi bir cephesinde inşasına ilişkin bir tarih saptanamamış olmakla birlikte konutun plan özellikleri de dikkate alınarak bahçe zeminini süsleyen bu çakıl mozaik süslemede 1831 tarihi görülmüştür. Buradan yola çıkarak bu tarihin, işçiliği emek ve zaman isteyen çakıl mozaik süslemelerin buraya yapıldığı tarih olduğunu kabul etmek daha mantıklı görünmektedir.

²¹Yapı hakkında daha fazla bilgi ve fotoğraflar için bkz. Arıcan, *a.g.e.*, s.89.

görünümlü koridor ile (Res.7), bu zeminden bir basamak alçaltılarak bahçeye geçişin sağlandığı alanın zemini bu kompozisyona sahip çakıl mozaikle süslenmiştir (Res.8). Sokak girişinden bahçeye girilen ilk alanda baklava dilimlerinin bir açık, bir koyu dama görünümü verecek şekilde dizilmesiyle oluşturulan dikdörtgen bir pano bulunmaktadır (Çiz.7). Bu panoya bitleştirilen kare planlı orta pano, merkezdeki bir vazodan çıkan kıvrım dal, yaprak ve stilize çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Bu bitkiler arasında üç yapraklı yonca ve lalelerin bulunduğu açıkça görülmektedir. Kare planlı son panoda, panonun merkezine yerleştirilmiş büyük bir dairenin içi sekiz kollu bir yıldızla bezenmiştir. Yıldız kol aralarına“S” kıvrımlı dallardan çıkan stilize lalelerin saat yönünde dönüş yapacak şekilde yerleştirilmesi sonucu kompozisyona çark-ı felek görünümü kazandırılmıştır.

Res.7- Bornova Kuyulu Ev, giriş zeminindeki çakıl mozaikler.

Res.8- Bornova Kuyulu Ev, bahçeye geçişi sağlayan basamaktaki çakıl mozaik.

Çiz.7- Bornova Kuyulu Ev, giriş zeminindeki çakıl mozaiklerin çizimi.

Bu üçlü düzenlemeden bir basamak alçaltılan zemin, dikdörtgen planlı bir pano ile süslenmiştir. Bir bölümü tahrip olmuş mozaik, merkezdeki antik bir kaptan çıkan kıvrım dallı yaprak motifleriyle bezenmiştir (Res.8).

Buca Erdem Caddesi üzerinde bulunan ve XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarında yapılmış olması muhtemel bir köşkün bahçesini süsleyen kare planlı çakıl mozaik Helenistik dönem örneklerini anımsatan tasarımıyla ön plana çıkmaktadır. Büyük bir kısmı tahrip olan ve sonraki onarımlarında beton dökülerek sağlamlaştırılmaya çalışılan kare planlı mozaik dikkatlice bakıldığında, geniş tutulmuş kenar bordüründe bitkisel süslemelerle birlikte bir aslan figürü seçilebilmektedir (Res.9). Profilden oturur vaziyette tasvir edilen aslanın yelesi kabaca verilmiş, kuyruğu sırtın üzerine doğru kıvrık gösterilmiştir.

Res.9- Buca Erdem Caddesi üzerindeki köşkün bahçesini süsleyen çakıl mozaik.

İkiçeşmelik 773 Sokak'ta, XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarında inşa edildiğini düşündüğümüz bir konağın bahçesi, bahçe ortasındaki sekizgen planlı havuz da dikkate alınarak bitkisel motifli bir tasarıma sahip çakıl mozaikler ile süslenmiştir (Res.10). Yüksek kaideli bir vazo içinden çıkan üç daldan, sağa ve sola kıvrılarak dönüş yapan ikisi çiçek ve yaprak motifleriyle sonlanırken, ortadan çıkan büyük dal havuza kadar yükselmekte, zemini bezeyen tüm motifler bu dala bağlanmaktadır. Kompozisyonu meydana getiren çiçeklerden laleler doğadaki görünümüne yakın verilmiştir.

Res.10-İkiçeşmelik 773 Sokak'taki bir konağın bahçesini süsleyen çakıl mozaik.

Bir vazo içerisinden çıkan kıvrımlı dal, yaprak ve çiçek motifli kompozisyona sahip diğer iki çakıl mozaik örneği XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarında inşa edilen İkiçeşmelik, Kapani Konağı'nda bulunmaktadır. Bu mozaikler müstemilat girişinden köşkün ana yapısına uzanan ve aradaki bir kapıyla birbirinden ayrılan iki farklı yükseklikteki zemini kaplamaktadır. Bunlardan Pazaryeri Meydanı'ndan ulaşılan ilk mozaik yakın zaman onarımlarında beton dökülerek sağlamlaştırılmaya çalışılırken tahrip edilmesine rağmen, kalan izlerden bir vazo içerisinden çıkan "S" kıvrımlı bir dalın yaprak-dal kompozisyonu ile süslediği anlaşılmaktadır (Res.11). Benzer kompozisyonun bulunduğu bir basamak yüksekliğindeki ikinci zeminde ise, yüksek kaideli bir vazo içinden çıkan "S" kıvrımlı dalında, yaprak ve üç yapraklı yoncalar ile hareketlendirildiği dikkati çekmektedir (Res.12).

Res.11-12-İkiçeşmelik, Kapani Konağı bahçesini süsleyen çakıl mozaikler.

Kapani Konağı yakınında, 943 Sokak üzerinde bulunan ve XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkün diğer bir konağın büyük bir bölümü yok olmuş çakıl mozaiklerinde aralarında lalenin de bulunduğu çiçek, yaprak ve dallarla oluşturulmuş kompozisyona ait motifler seçilebilmektedir (Res.13).

Res.13-İkiçeşmelik, 943 Sokak'taki konağın bahçesini süsleyen çakıl mozaik.

“L” planlı panosunun içinin çiçek, yaprak ve kıvrım dal motifleri ile doldurulduğu bir başka çakıl mozaik örneği XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş Konak Ayla Ökmen Evi bahçe zeminini süslemektedir. İzmir konutlarını süsleyen bu kompozisyonun genellikle yüksek kaideli bir vazo içerisinde çıktığının görülmesine rağmen, burada kıvrım dallar ikili yaprak gibi tasarlanmış bir vazo içerisinde çıkmaktadır (Res14, Çiz.8).

Res.14, Çiz.8- Konak, Ayla Ökmen Evi bahçesini süsleyen çakıl mozaikler.

7 Ocak 1866 yılında İzmir-Aydın Demiryolu hattının Buca'ya kadar uzatılması sonucu, inşası Eylül 1872'de tamamlanan demiryolu hattına²² ait istasyon binası²³ ve lojmanına ait zeminlerde de çakıl mozaik süslemeler görülmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, demiryolu hattının inşasının tamamlandığı 1872 yıllarına yakın bir tarihte inşa edilmiş olması muhtemel lojmana²⁴ ait çakıl mozaik süslemeler, lojman giriş açıklığına kadar uzanan koridor görünümlü bahçe zemininde yer almaktadır. Bu süsleme, iki yanı volütlü bir kıvrımla başlayan "S" şekilli daldan çıkan yapraklı bir düzenlemeye sahiptir (Res.15, Çiz.9). Bitkisel motifler ve kompozisyonu sınırlandıran bordür siyah renkli çakıl taşlarından oluşturulmuştur.

Res.15, Çiz.9-Buca, Tren İstasyonu lojmanı bahçesini süsleyen çakıl mozaik ve çizimi

²²Atilla, *a.g.e.*, s.94.

²³ Buca İstasyonu binasının girişleri önündeki zemini "L" şeklinde çevreleyen çakıl mozaiklerinde beş adet pano bulunmaktadır. İzmir konutlardaki süsleme programına benzer bir tasarımla süslenen bu panolardan ikisi bitkisel, üçü geometrik örneklerdir.

²⁴ Feyyaz Erpi bu lojmanın, istasyon binaları kompleksiyle aynı mimaride olması sebebiyle 1860 yılında, İngiliz mimarlar tarafından yapıldığını düşünmektedir. Bkz. Erpi, *a.g.e.*, s.127.

XIX. yüzyıl ilk yarısında inşa edilen Neo-klasik üsluplu bir mimariye sahip Bornova Michel Topuz Evi'nin²⁵ sokak girişinden konut girişine uzanan yolunda bulunan yaklaşık kare planlı bir bölüm süslemesiz tasarımıyla İzmir yapılarındaki çakıl mozaikler arasında yerini almıştır. Beyaz çakıl taşları ile doldurulan zemin, siyah çakıl taşları ile oluşturulan bir bordürle çevrelenerek hareketlendirilmeye çalışılmıştır (Res.16).

Res.16- Bornova Michel Topuz Evi, çakıl mozaik.

İncelenen XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilen İzmir konutları arasında çakıl mozaik süslemelerin, genellikle geniş parseller içerisine inşa edilen köşk ve konak niteliğindeki büyük boyutlu yapıların bahçelerini süslediği saptanmıştır. Konutların inşasından sonra, yapıların planları ve parsel içinde buldukları konumları dikkate alınarak uygun olduğu düşünülen alanlara döşenen bu çakıl mozaiklerin, genellikle konut giriş açıklıkları önünde ve her zaman görülebilecek bir alanda kullanımı tercih edilmiştir. Bu mozaiklerin yapımında kullanılan taşların büyüklükleri 5-7cm. arasında değişiklik göstermesine rağmen, kullanılan renk her zaman siyah ve beyazdır. Genellikle desenler ve desenleri çevreleyen bordürler siyah renkli çakıl taşları ile oluşturulmakla birlikte, Bornova Charnaud Köşkü'nde olduğu gibi siyah renkli çakıl taşları ile oluşturulmuş fon üzerine beyaz renkli çakıl taşları ile yapılmış örnekleri de mevcuttur.

İncelenen İzmir konutlarının bahçelerinde yer alan çakıl mozaiklerin süslemesinde bitkisel ve geometrik motiflerle birlikte figürlü süsleme ile yazıya yer verilmiştir. Bitkisel süslemelerde *Batılılaşma Dönemi* süsleme motiflerine uygun olarak vazo benzeri bir kaptan çıkarak zeminin tümüne yayılan kıvrım dal, yaprak ve çiçek kompozisyonlarının kullanımı tercih edilmiştir. Osmanlı Sanatında, Lale Devri (1718-1730) ile başlayıp XIX. yüzyıl sonlarına kadar süren dönem *Batılılaşma Dönemi* olarak adlandırılmaktadır. 1683'teki ikinci Viyana kuşatmasındaki başarısızlığının ardından Osmanlı, siyasi, askeri ve mali açıdan geride kaldığını kabul etmiş, çözümü ise her alanda gerek duyulan yenilikleri yapmakta bulmuştur. III. Ahmet (1703-1730) zamanında Batı'daki siyasi ve askeri gelişmeleri takip etmek için buralara gönderilen elçiler ile buralardan Osmanlı'ya gelen elçiler kültür alışverişine de hız

²⁵ Bu konutun 1822 yılında Sakız'dan İzmir'e gelen Aliottiler tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Konut hakkında daha fazla bilgi ve fotoğraf için bkz. Arıcan, *a.g.e.*, s.143.

kazandırmışlardır. Askeri ve diplomatik ilişkilerdeki değişikliklere toplumsal yapının da uyum sağlaması, sanat alanında da yansımıştır²⁶. Özellikle 1721'de Yirmisekiz Çelebi Mehmed Said Efendi'nin Fransa ziyareti sonrası Fransa izlenimlerini anlattığı Sefaretname'sinde, Fransa'daki yaşam biçiminden imar faaliyetlerine kadar verdiği bilgiler Batı'ya öykünmeyi arttırmıştır. Bu anlatımlarda Versailles Sarayı bahçesine detaylı bir şekilde değinilmesi, Osmanlı'nın kentsel yapılarda, özellikle bahçe ve dış cephe düzenlemelerine önem vermesine, yapı-bahçe ilişkisi ön planda tutmasına neden olmuştur²⁷. Sivil yapılarla birlikte dini yapılar da Avrupa'nın Barok, Rokoko başta olmak üzere Neoklasik, Ampir ve Oryantalist üslupların süsleme motifleri ile bezelenmiştir. Bu bezemelerde Batı etkilerini yansıtan farklı motifler, Barok ve Rokoko bezemeler uygun "C" ve "S" kıvrımlarına sahip dalgalı hatlar, akantus (kenger) yapraklar, vazo içerisinden taşan çiçek kompozisyonları dönemin gözde motifleri olarak yer almıştır²⁸.

Geometrik süslemelerde baklava motifine sıkça yer verilmiştir. Bu motifin bir siyah, bir beyaz çakıl taşları ile dolgulandırılarak dama görünümü kazandırması, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı dönemi çakıl mozaiklerinde sıkça karşılaşılan bir kompozisyonudur²⁹.

Çalışma kapsamında incelen çakıl mozaik kompozisyonların tamamı dıştan siyah çakıl taşları ile oluşturulmuş bordürler ile çevrelenmiştir. Yunanistan, Anadolu, Kudüs, Şam gibi merkezlerde çeşitli tasarımlarla kullanılan, merkezinde büyük bir daire bulunan kare plana sahip bu şema³⁰, İzmir konutlarının çakıl mozaik tasarımlarında da yerini almıştır.

Sonuç olarak; yukarıda fotoğrafları ve çizimleri kullanılarak tanıtmaya çalıştığımız çakıl mozaikler, yapıların plan özellikleri de dikkate alınarak döşendiği düşünüldüğünde daha da bir anlam kazanmaktadır. İzmir'de özellikle XIX. yüzyıldan itibaren büyük boyutlu konutların büyük bahçeleri ile bazı kamusal mekanların zeminlerini süsleyen bu mozaikler, bahçe zeminindeki toprağın yapıların içine kadar ulaşmasını engelleyici bir set olması açısından da tercih edilmiş bir döşeme türüdür. Bu çakıl mozaikler Helenistik dönem örneklerinin kompozisyon şemalarını Batılılaşma dönemi motifleri ile harmanlayarak Batılı tarzda yaşamın izlerini bahçe döşemelerine kadar taşıyarak döneminin modasını ve sanat anlayışını yansıtmaları bakımından da Türk süsleme sanatı içerisinde özel bir yere sahiptir. Her geçen gün tahrip edilen ve bilinçsiz onarımlar sonucu üzerine beton dökülerek sağlamlaştırılmaya çalışılan bu mozaiklere gereken önemin verilmesi, İzmir'de saptanamayan diğer örnekler ile başka kentlerde mevcut örneklerin incelenip, belgelendirilerek, sanat tarihinin bir konusu haline

²⁶Enver Ziya Karal, *Tarih Notları*, İstanbul, 1941, s.31; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV., Ankara, 1978, s. 170.

²⁷ Türkan Polatçı, "Osmanlı Batılılaşma Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 2012, s.259.

²⁸Batılılaşma dönemi Türk Sanatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1954; Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1977.

²⁹ Sedat Hakkı Eldem, *a.g.e.*, s.209.

³⁰ Benzer örnekler için bkz. Kyriakos Nicalaou, "Archaeological News from Cyprus", *AJA* 84, p.63-73, Katherina M. N.,Dunbabin,*a.g.e.*, s.8.

getirilip, gelecek kuşaklara aktarılması sanat ve sanat tarihi adına yapacağımız en önemli görevlerdendir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Eti, “İzmir Evleri”, *Atlas (İzmir Özel Sayısı)*, 1996, s.34-42., “Tarihsel Süreçte İzmir’de Konut”, *Ege Mimarlık*, (1994/3), s. 32-35.
- AREL, Ayda, Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970.
- ARICAN, Hasan, Bornova Köşklere Gezginler ve Anılar, Tepekule Kitaplığı Yay., İzmir 2003.
- ARIK, Rüçhan, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1988.
- ATILLA, A. Nedim, İzmir Demiryolları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.
- BAYKARA, Tuncer, İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974.
- BEYRU, Rauf, 19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÇIKIŞ, Şeniz, “Modern Konut Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel Ve Kavramsal Ortaklıklar”, *METU JFA*, (26:2), 2009, 211-233.
- DUNBABİN, Katherina M. N., *Mosaics of the Grek and Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- ELDEM, Sedat Hakkı, Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- ELIAS OZKAN, Soofia Tahira - ÖZKAN Bilge, “From Clay Conesto Tesserae: the Generative Art of Mosaic Making”, 10th Generative Art Conference GA2007, s.1-10.
- ERPİ, Feyyaz, Buca’da Konut Mimarisi, (1838-1934), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1987.
- FRANGAKİS-SYRETT, Elena, (Çev. Ç. Diken), 18. Yüzyılda İzmir’de Ticaret (1700-1820), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.
- GOFFMAN, Daniel, "XVII. Yüzyıl Öncesi İzmir", Üç İzmir, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s.71-83., (Çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu), İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- GÜVENİR, Ayşegül, Mozaik Denizi, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- HERBERT, Tony - HUGGİNS Kathryn, *The Decorative Tile*, Phaidon Press, Hong Kong, 2000.
- HOWARTH, Mark, *Complete Pebble Mosaic Handbook*, Frances Lincoln Press, Hong Kong, 2009.
- KAHYA, Esin, “Türkiye’de İlk Demiryolları”, *Belleten*, TTK Yay., , C.LII, S. 202, 1998, s.209-218.
- KAPLAN, FUND, J. M., “Conservation of Gordion’s Peble Mosaic Pavement”, University of Pennsylvania Architectural Conservation Laboratory, 2011, s.1-16.
- KARAL, Enver Ziya, *Tarih Notları*, İstanbul, 1941.
- KUBAN, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1954.
- KUYULU, İnci, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS (Electronic Journal of Oriental Studies)*, Utrecht, 2000, p.1-21.

- ,"İzmir ve Çevresindeki Bir Grup Duvar Resminin İncelenmesi", II. Uluslararası İzmir Sempozyumu, İzmir, 1998, s.59-78.
- , "Bornova Levanten Köşklarine Mimari Açından Bir Bakış", Bornova Köşklere Gezinler ve Anılar(Yay. H.Arıcan) (içinde), Tepekule Kitaplığı Yay.,İzmir, 2003, s.35-48.
- , "İzmir'de Resimli Bir Ev", Kültür ve Sanat, S.17, 1993, s.53-55.
- "Karşıyaka Levanten Konutlarından Örnekler", Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler, İzmir, 2006, s.106-115.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat,"İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000, s.201-247.
- KÜTÜKOĞLU S., Mübahat, "İzmir", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 23, İstanbul, 2001, 514-526.
- NEUMANN, Christoph - TAMDOĞAN Işık, (Çev. Işık Ergüden), "Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar, Fikret Yılmaz'la Söyleşi", İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?, der. Marie-Carmen Smyrnelis, İzmir, 2008, s.61-72.
- NICALAOU, Kyriakos, "Archaeological News from Cyprus", AJA 84, p.63-73.
- PİZZORNO, Gabriel H., "Gordion in History", Expedition 51, 2009/2, s.11-22.
- POLATCI, Türkan, "Osmanlı Batılılaşma Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 2012, s.249-263.
- RENDA, Günsel, Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1977.
- SALZMAN, Dieter, Untersuchungen zu den Antiken Kieselmosaiken, Gebr. Mann, Berlin, 1982.
- YOUNG, Rodney S., "Early Mosaics at Gordion", Expedition 7, 1964/5, 4-13.
- SARIIŞIK, Gencay – SARIIŞIK Ali – ŞENTÜRK Ahmet, "Mermer Mozaik Teknikleri Ve Uygulama Şekilleri", I. Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005), Bildiriler, C.II., Burdur, 2007, s.875-888.
- TOK, Emine, "Bodrum Bitez Gara Kilise Mozaikleri", III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri /The Proceeding of III.International Symposium of the Mosaic of Turkey (8-10 Haziran/June 2006), Bursa, 2007, s.55-62.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı,Osmanlı Tarihi, C.IV., Ankara, 1978.
- UZUNTEPE, Gülçin, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba, (1856-1897), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Eylül 2000.
- ÜSTÜNER, Ali Cengiz, Mozaik Sanatı, Engin Yay., İstanbul, 2007.
- YETKİN, Sabri, İzmir Rıhtımı ve Pasaport, Milliyet Ege, 20 Mart 2005.